

Bp Jacek Jezierski*

TRUDNOŚCI W KOŚCIELNEJ AKCEPTACJI
MYŚLI KOPERNIKA***Pamięci ks. prof. Józefa Turka, kosmologa, poświęcam*

Mikołaj Kopernik (1473-1543)¹ zawarł swoje poglądy astronomiczne i kosmologiczne w dziele *De revolutionibus orbium coelestium libri VI* (Norymberga [Nürnberg] 1543)². Wcześniej zarys swojej koncepcji przedstawił w tzw. komentarzyku *Commentariolus* (1512)³.

Zagadnienie trudnej recepcji myśli warmińskiego astronoma interesowało uczonych⁴. Nowe światło wniosła ponowna ocena akt procesu Galileusza, przeprowadzona na polecenie papieża Jana Pawła II⁵.

* Bp Jacek Jezierski – dr, teolog dogmatyk, od 2014 roku biskup diecezjalny elbląski.

** Tekst artykułu został opublikowany w kwartalniku historyków „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2013, nr 2(280), s. 323-333.

¹ Biogramy M. Kopernika: T. Borawska, *Kopernik Mikołaj*, w: *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej*, Olsztyn 1996, s. 123-124; Z.E. Roskal, *Kopernik Mikołaj*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 799-800.

² Polskie tłumaczenie: *O obrotach ciał niebieskich*, Warszawa 1854; oraz *O obrotach*, Warszawa 1976.

³ T. Borawska, *Od negacji do akceptacji. Z dziejów recepcji heliocentryzmu w Skandynawii*, „Biuletyn Polskiej Misji Historycznej” [Bulletin der Polnischen Historischen Mission] 2007, nr 4, s. 17-31, 169-184.

⁴ E. Piszcz, *Kościół wobec systemu kopernikańskiego – sprawa umieszczenia dzieła „De Revolutionibus” na Indeksie*, „Studia Pelplińskie” 1973, s. 49-59; M. Borzyszkowski, *Kościół katolicki wobec „De Revolutionibus” Mikołaja Kopernika*, „Studia Warmińskie” 1974, t. 11, s. 527-535; *Mikołaj Kopernik, Studia i materiały sesji kopernikańskiej w KUL. 18-19 II 1972*, Lublin 1973; M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika oraz recepcji „De Revolutionibus”*, „Ateneum Kapłańskie” 1973, z. 3 (389), s. 346-383.

⁵ M. Heller, *Bóg i nauka. Moje dwie drogi do jednego celu. Michał Heller w rozmowie z Gulio Brottim*, tłum. E. Nicewicz-Staszowska, Kraków 2013, s. 97-111. Jan Paweł II nie przeprowadził formalnej rewizji procesu Galileusza, ale poddał jego pisma i dotyczące go dokumenty nowej refleksji.

PRZEDKOPERNIKAŃSKIE KONCEPCJE KOSMOLOGICZNE

Już w VI wieku p.n.e. astronomowie greccy zdawali sobie sprawę z tego, że zarówno Ziemia, jak i inne ciała w przestrzeni kosmicznej posiadają kształt kulisty. Pitagorejczycy wskazywali także na ruch kołowy i jednostajny planet.

Eudoksos z Knidos (1. poł. IV p.n.e.) – uczeń Platona, astronom, doszedł do przekonania, że Ziemia znajduje się w centrum wszechświata. Wokół niej istnieją ciała kosmiczne, które poruszają się w sposób koncentryczny⁶. Eudoksos zbudował więc geocentryczny model kosmosu.

Arystoteles (384-322 p.n.e.) przyznał sferom gwiazd i planet status realnego bytu. Dla Eudoksosa były to tylko konstrukcje geometryczne. Arystoteles rozróżnił świat pod- i ponadksiężycowy. W świecie ponadksiężycowym ciała są, według niego, wieczne, zbudowane z eteru. Występuje tam ruch kołowy⁷.

Klaudiusz Ptolemeusz (ok. 85-165 n.e.) jego główne dzieło dotyczące kosmosu nosi arabski tytuł *Almagest*. Uczony przejął od poprzedników pogląd o nieruchomej Ziemi w centrum Wszechświata. Każde ciało na niebie porusza się po dwóch okręgach. Pierwszy okrąg to tzw. deferent. Jego środek znajduje się w centrum Ziemi. Drugi okrąg to epicykl, jego środek znajduje się na okręgu deferentu.

Te teorie zostały przyjęte przez chrześcijańskie średniowiecze i obowiązywały w renesansie⁸.

Właściwie bez oddźwięku pozostała wizja kosmosu Arystarcha z Samos (III w. p.n.e.). W opozycji do kosmologii Arystotelesa twierdził on, że „Słońce jest gwiazdą i znajduje się w środku orbit planet. Ziemia obraca się dookoła własnej osi oraz krąży wokół Słońca, pokonując w ciągu roku swą orbitę”⁹. Myśl Arystarcha nie zyskała rozgłosu ani w jego czasach, ani w starożytności, ani w wiekach średnich czy w renesansie. Była to także wizja konsekwentnie heliocentryczna.

Myśl Arystotelesa była wielką syntezą filozofii i nauki dostępną w średniowieczu („najpotężniejszą i najobszerniejszą”)¹⁰. Dlatego stała się wyzwaniem, ale także szansą dla myśli chrześcijańskiej. Stąd Tomasz z Akwinu (†1274) podjął trud integracji myśli Arystotelesa z teologią chrześcijańską¹¹. W wersji Tomaszowej myśl Arystotelesa stała się światopoglądem Europejczyków przez kilka wieków. Tym można tłumaczyć negatywne reakcje uczonych katolickich i protestanckich oraz uniwersytetów związanych z Reformacją wobec myśli Mikołaja

⁶ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka. Konflikt czy współpraca?*, tłum. S. Jędrusiak, Kraków 2003, s. 223.

⁷ Tamże, s. 234.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże, s. 236.

¹⁰ Tamże, s. 235.

¹¹ Tamże.

Kopernika. Tym bardziej że wizja kosmosu Greków (Ptolemeusza i Arystotelesa) wydawały się zgodne z Biblią¹².

Biskup Mikołaj z Oresme (1320-1382) nawiązywał do myśli o dziennym obrocie kuli ziemskiej, którą znajdujemy już u Heraklidesa z Pontu, współczesnego Arystotelesowi¹³.

Kard. Mikołaj z Kuzy (wiek XV) uczył, że ani Ziemia, ani Słońce nie znajdują się w centrum wszechświata. Ciała niebieskie poruszają się ruchem tzw. ciągłym. Istnieje też obrotowy ruch Ziemi wokół własnej osi¹⁴.

KOSMOLOGIA MIKOŁAJA KOPERNIKA (1473-1543)

Pochodzący z Torunia astronom doszedł do przekonania, że Słońce tkwi nieruchomo pośrodku gwiazd i planet. Ziemia krąży wokół Słońca (obrót roczny), ale także obraca się wokół swojej osi (obrót dzienny)¹⁵. Pogląd heliocentryczny Kopernika łączy się z przekonaniem o regularności (harmonii) w kosmosie, gdyż orbity gwiazd posiadają swoje centrum w pobliżu Słońca¹⁶. Koncepcja Mikołaja Kopernika zderzyła się z myślą Ptolemeusza i Arystotelesa. Przewyciężenie myśli starożytnych zajęło prawie trzy stulecia.

Słabością *De Revolutionibus* Kopernika był brak uzasadnienia głównej tezy. J. Życiński twierdzi, że nowa astronomia rodziła się stopniowo, najpierw jako intuicja, a dopiero później jako obserwacja¹⁷: „Sam Kopernik nie dostarczył żadnych uzasadnień teoretycznych, które mogłyby świadczyć o wyższości modelu heliocentrycznego”¹⁸.

¹² Tamże, s. 236.

¹³ Tamże, s. 237. Mikołaj z Oresme dostrzegał możliwość pogodzenia heliocentrycznej wizji kosmosu z nauką Pisma Świętego – zob. J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, wybór i red. J. Życiński, Kraków 1991, s. 124.

¹⁴ A. Fantoli, *Galileusz po stronie kopernikanizmu i po stronie Kościoła*, tłum. T. Sierotowicz, Tarnów 1997, s. 32 i 37.

¹⁵ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 238.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 123 – Życiński zarzuca Kopernikowi, iż stosuje słaby metodologicznie argument ze stosowności (wypada, aby...): „...aby Słońce zajmowało wśród planet taką pozycję, jaką władca ma wśród swoich poddanych” (s. 123).

¹⁸ J. Życiński, *W kręgu nauki i wiary*, Kalwaria 1989, s. 15.

SPRZECIW WOBEC USTALEŃ KOPERNIKA

Negatywne stanowisko wobec heliocentrycznej koncepcji fromborskiego astronoma zajął Marcin Luter i Filip Melanchton¹⁹. Wskazywali oni na niezgodność myśli Kopernika z nauką Pisma Świętego. Chodziło głównie o dwa teksty Biblii: z Księgi Jozuego 10,12-13:

„Wtedy Jozue mówił do Pana w dniu, w którym Pan poddał Amorytów Izraelitom, rzekł on w obecności Izraelitów: «Stań, słońce nad Gibeonem! I ty, księżycu, nad doliną Ajjalonu!»⁽¹³⁾I zatrzymało się słońce, i stanął księżyc, aż pomścił się lud nad wrogami swymi. Czyż nie jest to napisane w Księdze Sprawiedliwego: «zatrzymało się słońce na środku nieba i prawie cały dzień nie spieszyło się do zachodu?»»

oraz o zdanie Psalmu 104,5:

„Umocniłeś Ziemię w jej podstawach, na wieki wieków się nie zachwieje”²⁰.

Z dosłownego odczytania dziesiątego rozdziału Księgi Jozuego wynika, że skoro Słońce zatrzymało się na rozkaz Jozuego, stojącego na czele Izraelitów walczących z Amorytami, to znaczy, że Słońce przesuwają się wokół Ziemi. Słońce wykonuje ruch okrężny wokół Ziemi²¹.

Podobne stanowisko do przywódców Reformacji zajęli protestanccy uczeni: Kaspar Peucer (w 1551 r.), Teodoryk (w 1564 r.) oraz Tycho de Brahe. Stąd zakazano wyklądać myśl Kopernika w uniwersytetach w Tybindze, Jenie, Rostoku i Heidelbergu²². Przedstawiano argumenty teologiczne i biblijne przeciw Kopernikowi²³. Myśl Kopernika przyjął pozytywnie protestancki matematyk Jan Joachim Retyk oraz Andrzej Osjander (1496-1552), teolog luterański, kaznodzieja w Norymberdze, profesor w Królewcu²⁴. Także Franciszek Bacon – jeden ze współtwórców nowożytnej nauki – wystąpił przeciw systemowi M. Kopernika²⁵.

Tycho de Brahe (1546-1601) należał do astronomów traktujących z szacunkiem Kopernika. Dlatego wysłał do Fromborka swojego asystenta. Pragnął bowiem znaleźć ślady badań i nauki kanonika fromborskiego. Elias Olsen Morsing Cimber został dobrze przyjęty przez kapitułę i obdarowany drewnianym instrumentem pomiarowym pozostałym po Koperniku oraz portretem astronoma²⁶. Tycho wypracował własny system kosmologiczny. Nadal jednak geocen-

¹⁹ T. Sierotowicz, *Mikołaj Kopernik*, Kraków 2001, s. 39.

²⁰ Tłumaczenie polskie według: *Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2000⁵; por. T. Jelonek, *Biblia a nauka*, Kraków 2005, s. 17nn, 104nn, 108nn.

²¹ A. McGrath, *Nauka i religia*, tłum. M. Chojnacki, Kraków 1999, s. 25.

²² T. Borawska, *Od negacji*, s. 19.

²³ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 239.

²⁴ T. Sierotowicz, *Mikołaj Kopernik*, s. 39.

²⁵ J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 122.

²⁶ T. Borawska, *Od negacji*, s. 21.

tryczny, „pośredni między systemem ptolemeuszowskim i kopernikańskim”²⁷. Tycho uważał, że „[...] planety krążą wokół Słońca, a ono, wraz z Księżycem, obiega nieruchomą Ziemię”. Jest tu więc również nawiązanie do myśli Heraklidesa z Pontu²⁸.

W pierwszych dziesięcioleciach XVII wieku w europejskich uniwersytetach dominował nadal wykład wprowadzający do astronomii budowany na podstawie *De coelo* Arystotelesa oraz *De sphaera* Jana Sacrobosco (XIII w.)²⁹.

GALILEO GALILEI – PROMOTOR MYŚLI KOPERNIKA

Galileo Galilei (1564-1642), włoski uczony (fizyk, matematyk, astronom, filozof), świecki chrześcijanin zaangażował się w promowanie myśli Kopernika³⁰. Dał temu wyraz w liście do Jana Keplera, niemieckiego astronoma: „Przyjąłem nauki Kopernika wiele lat temu”³¹. Jan Kepler, uczeń Tycho de Brahe’a, opowiedział się za myślą Kopernika w dziele *Mysterium Cosmographicum* (1596)³².

W 1604 roku Galileusz odkrył nową gwiazdę. Jej spostrzeżenie prowadziło go do wniosku, że świat nieba podlega zmianom. Był to pogląd sprzeczny z tezą Arystotelesa o niezmienności nieba³³. Po przeprowadzeniu badań nieba za pomocą lunety³⁴ Galileusz w 1609 roku w pracy *Siderus nuncius* (Wysłannik gwiazd) opowiedział się wyraźnie za kosmologią Kopernika³⁵. Galileusz zauważył i obserwował plamy na Słońcu. Obserwacje te prowadziły do podważania tezy Arystotelesa, że Słońce jest najdoskonalszym z ciał niebieskich. Wykazywał również istnienie ruchu obrotowego Słońca wokół własnej osi. Podobieństwa struktury Słońca i Ziemi prowadziły Galileusza do przełamywania schematu Ptolemeusza o doskonałym świecie nadksiężycowym i niedoskonałym podksiężycowym³⁶. Wyrazem uznania i aprobaty środowiska naukowego i kościelnego dla Galileusza było przyjęcie uczonego do prestiżowej rzymskiej Akademii Rysiów (Academia Lincei) oraz audiencja u papieża (1611 r.)³⁷.

²⁷ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 239.

²⁸ Tamże; J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 124.

²⁹ J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 119-120.

³⁰ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 241.

³¹ Tamże, s. 242.

³² Tamże; A. McGrath, *Nauka i religia*, s. 18 i 19.

³³ Tamże, s. 242.

³⁴ Luneta została wynaleziona w Holandii w 1608 roku – zob. A. Fantoli, *Galileusz po stronie kopernikanizmu i po stronie Kościoła*, s. 95-97.

³⁵ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 243-244.

³⁶ Tamże, s. 244.

³⁷ Tamże, s. 245. Akademia Rysiów jest poprzedniczką Papieskiej Akademii Nauk.

ZAKORZENIENIE FIZYKI I KOSMOLOGII ARYSTOTELESA

Przyjęcie systemu kopernikańskiego napotkało jednak poważne trudności. Wydawał się on sprzeczny z potocznym, dostępnym dla wszystkich doświadczeniem (obserwacją nieba). Według przednaukowego doświadczenia Słońce wykonuje dzienną drogę od wschodniej do zachodniej strony nieruchomej Ziemi³⁸.

Myśl heliocentryczna zderzała się, jako sprzeczna, z dominującą w 1, 2 i 3 dekadzie XVII wieku filozofią wykładaną w uniwersytetach, a także z egzegezą biblijną i opartą na niej teologią biblijną³⁹.

Galileusz wobec stawianych mu zarzutów przekonywał, że nie może być sprzeczności między Biblią a nauką (to jest naukami przyrodniczymi). Pisał o tym w liście do przyjaciela Benito Castelli OSB (21 grudnia 1613 r.) oraz do Wielkiej Księżnej Marii Krystyny Lotaryńskiej⁴⁰.

Galileusz wiedział, że w interpretacji Pisma Świętego nie można opierać się jedynie na sensie wyrazowym (dosłownym). Poza tym uważał, że istnieje odrębny porządek poznania nauk przyrodniczych, a odrębny w teologii. Kopernikanizm, który Galileusz promował, posiadał wielu przeciwników. Byli nimi dominikanie Tommaso Caccini oraz Nico Lorini. Ten ostatni wysłał doniesienie do Rzymskiej Kongregacji ds. Indeksu (1615 r.). Rzymscy teolodzy i kanoniści zajęli się poglądami Galileusza, gdy ten wszedł w obszar teologii i interpretacji Pisma Świętego. Eksperti Kongregacji Świętego Oficjum 24 lutego 1616 roku uznali za formalną herezję pogląd Kopernika promowany przez Galileusza, w formie: „Słońce jest środkiem świata i pozostaje nieruchome”. Twierdzenie to uznano za sprzeczne z nauką Pisma Świętego⁴¹.

DZIEŁO MIKOŁAJA KOPERNIKA NA INDEKSIE KSIĄG ZAKAZANYCH – 5 MARCA 1616 ROKU

Za błąd w wierze uznano twierdzenie, że „Ziemia nie jest środkiem świata i nie jest w spoczynku”⁴². Z woli papieża Pawła V z Galileuszem spotkał się

³⁸ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 245.

³⁹ Tamże, s. 246.

⁴⁰ Tamże, s. 247; J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 129; tenże, *W kręgu*, s. 17; tenże, *Kontrowersje wokół Galileusza*, w: *Sprawa Galileusza*, wybór i red. J. Życiński, Kraków 1991, s. 17; Galileo Galilei, *Listy kopernikańskie*, tłum. T. Sierotowicz, A. Adamski, Tarnów 2006, s. 57-90. OSB = benedyktyn.

⁴¹ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 250; J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 126.

⁴² J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 250.

kard. Robert Bellarmin, życzliwy uczonemu⁴³. Kardynał zakazał Galileuszowi dalszego promowania systemu Kopernika. Galileusz przyrzekł milczenie.

5 marca 1616 roku Kongregacja ds. Indeksu wydała decyzję w sprawie heliocentryzmu. Potępiono książkę karmelity Paolo Foscariniego, broniącą Galileusza i Kopernika⁴⁴. Potępiono również pisma Kopernika i hiszpański komentarz do Księgi Hioba Diego de Zuñiga OSA⁴⁵. Ich pisma nakazano skorygować, tzn. wycofać z obiegu i wydać w wersji właściwej. Do dekretu Kongregacji została dołączona instrukcja z wykazem miejsc w dziele Kopernika, w których należało wprowadzić korektę, według następującego klucza: „Jeśli jakiś ustęp dzieła Kopernika dotyczący ruchu Ziemi, nie jest hipotezą, winien się nią stać, w ten sposób nie zaprzeczy prawdzie ani Pismu Świętemu”⁴⁶.

Dekret Kongregacji Indeksu nie dotyczył bezpośrednio Galileusza. Do czasu bowiem wydania Dekretu „Galileusz nie dostarczył przekonujących dowodów na prawdziwość systemu kopernikańskiego [...]”. Dlatego nie było potrzeby konfrontacji ich z dosłownie interpretowaną Biblią⁴⁷.

Główne dzieło *De revolutionibus* Kopernika trafiło po 73 latach od pierwszego wydania na kościelny indeks ksiąg zakazanych. Nie zostało potępione, ale skierowane do korekty, aby nie prowadziło do konfliktu z wyrazową interpretacją Biblii. Dzieło Kopernika zostało uwolnione z kościelnego Indeksu dopiero 25 września 1822 roku⁴⁸.

PROCES I SKAZANIE GALILEUSZA 22 CZERWCA 1633 ROKU

W 1632 roku Galileusz opublikował swój *Dialog o najważniejszych systemach świata Ptolemeuszowym i Kopernikowym*, w którym zwalcza arystotelików i przekonuje do systemu heliocentrycznego⁴⁹. Argumentami za systemem Kopernika były, według Galileusza, plamy występujące na Słońcu, pływy (przyplawy i odpływy morza) oraz przejrzystość nowego modelu kosmosu⁵⁰. Dziś te argumenty Galileusza uważa się z różnych powodów za obciążone błędami i za nie-

⁴³ J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 126-127.

⁴⁴ A. McGrath, *Nauka i religia*, s. 23-24.

⁴⁵ Według Zuñigi: „[...] chociaż w Piśmie Świętym mówi się zawsze o nieruchomości Ziemi, to jednak pewne fragmenty pozwalają na utrzymanie tezy o jej ruchu (zwłaszcza zaś Hiob 9,6)” – zob.: T. Sierotowicz, *Mikołaj Kopernik*, Kraków 2001, s. 37; zob. też J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 125. OSA = augustinianin.

⁴⁶ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 251.

⁴⁷ Tamże, s. 252.

⁴⁸ T. Pawluk, *Na marginesie klauzuli kościelnego urzędu cenzorskiego dotyczącej dzieła Mikołaja Kopernika*, „Studia Warmińskie” 1972, t. 9, s. 244.

⁴⁹ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 253.

⁵⁰ Tamże, s. 254; J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 122.

wystarczające. *Dialog* włoskiego zwolennika Mikołaja Kopernika został w sierpniu 1632 roku objęty papieskim zakazem dalszej dystrybucji pomimo posiadania imprimatur. Stało się tak m.in. z tego powodu, że dialog był prześmiewczy wobec papieża Urbana VIII, życzliwego dotąd uczonemu⁵¹. Galileusz został przesłuchany w Rzymie, w Kongregacji Świętego Oficjum. Odbyły się cztery rozmowy, ostatnia 21 czerwca 1633 roku. Galileo został oskarżony o złamanie zakazu milczenia z 1616 roku, a więc z tytułu nieposłuszeństwa. Podczas śledztwa nie stosowano wobec niego tortur⁵².

Wyrok w sprawie Galileusza został wydany 22 czerwca 1633 roku. Galileusz musiał wyrzec się heliocentryzmu⁵³. *Dialog* stał się prohibitem, nie dotknięto jednak innych dzieł Galileusza. Uczony został skazany na dożywotnie więzienie, które od razu zamieniono na areszt domowy. Nakazano mu także odmawianie psalmów pokutnych⁵⁴. Galileusz wysłuchał wyroku: najpierw stojąc, następnie klęcząc. Odczytał oświadczenie, że wyrzeka się błędu kopernikanizmu. Nie jest pewne, czy dodał wówczas półgłosem zdanie, które stało się słynnym: „eppur si muove” (a jednak się porusza), czy też jest to tylko legenda⁵⁵. Taki napis spotykamy już 10 lat później na obrazie Murilla⁵⁶. Następnego dnia po wyroku Galileusz zamieszkał w pałacu wielkiego księcia Toskanii (słynnej rzymskiej Villa Medici). Następnie przebywał w Sienie, w pałacu biskupa Ascanio Piccolomini. Na początku 1634 roku powrócił do swojego domu w Arcerti, w pobliżu Florencji⁵⁷.

WSPÓŁCZESNA OCENA PROKOPERNIKAŃSKIEJ DZIAŁALNOŚCI GALILEUSZA

Od początku XVII wieku, przez 33 lata, Galileusz przekonywał środowisko naukowe i kościelne do odkryć Kopernika⁵⁸. Jednak „[...] stan nauki w XVII wieku praktycznie uniemożliwiał jednoznaczne potwierdzenie prawdziwości syste-

⁵¹ J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 129 – Życiński pisze, że to wrogowie Galileusza insynuowali, iż „Symplicio” jest obrazem papieża Urbana VIII.

⁵² A.L. Szafrński, „Potknięcia” Magisterium Kościoła w służbie dla prawdy, w: *Magisterium – teolog. Historia dialogu*, red. Z.J. Kijas, Kraków 1996, s. 97; J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 131.

⁵³ J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 131; tenże, *W kręgu*, s. 17.

⁵⁴ Galileusz przekazał odmawianie pokuty swojej córce, mniszce zakonu klauzurowego.

⁵⁵ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 255.

⁵⁶ Tamże, s. 256.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże, s. 257.

mu kopernikańskiego [...]”⁵⁹. Dopiero w 1686 roku dzieło Kopernika znalazło uzasadnienie dzięki odkryciu prawa grawitacji przez Izaaka Newtona (niemożliwe jest bowiem, aby wielkie Słońce krążyło wokół małej Ziemi)⁶⁰. Myśl Kopernika potwierdziło także odkrycie aberacji gwiazd w 1728 roku oraz uchwycenie pomiarowe paralaksy rocznej w 1838 roku przez Bessela⁶¹.

Choć Galileusz posiadał właściwą intuicję, to jednak „nie wykazał prawdziwości systemu kopernikańskiego” na płaszczyźnie naukowej⁶². Według współczesnych historyków nauki Galileuszowi udało się wykazać duże prawdopodobieństwo koncepcji fromborskiego astronoma⁶³.

Istniały też czynniki pozanaukowe, które utrudniały Galileuszową promocję Kopernika, m.in. Jan Kepler wskazywał na trudny temperament Galileusza, który wielokrotnie prowokował środowisko uczonych i przedstawicieli Kościoła do sprzeciwu wobec kopernikanizmu. Kepler zauważał, że „[...] dzieło Kopernika zostało teraz zakazane, choć przez osiemdziesiąt lat mógł je czytać swobodnie, kto chciał”⁶⁴.

Nie będąc teologiem, Galileusz na własną rękę podejmował rozstrzygnięcia kwestii interpretacji Pisma Świętego. To również nie łagodziło sporu, zwłaszcza w kontekście szerzenia się indywidualnej interpretacji Pisma Świętego w środowiskach reformacyjnych⁶⁵. J. Życiński oskarża za odrzucenie kopernikanizmu i potępienie *Dialogu* Galileusza teologię XVII wieku, której poziom ocenia jako niski⁶⁶: „Wyrok potępiający nie powstrzymał rozwoju nowej nauki; najbardziej poszkodowaną w jego wyniku okazała się natomiast teologia, w której zaczął dominować tradycjonalizm, ignorujący intelektualne prądy epoki. Przykrym następstwem tej dominacji stała się praktyczna nieobecność Kościoła w świecie nauki nowożytnej”⁶⁷.

Pełną akceptację myśli Kopernika przez Kościół utrudniał również fakt, że wyznawcą heliocentryzmu stał się Giordano Bruno. Nie był on astronomem, ale filozofem i wizjonerem. Jego poglądy zostały uznane przez Kościół za błędno-wiercze, a Bruno został spalony na stosie w Rzymie na Campo di Fiori (1600 r.). Jego myśl trudno uznać za systematyczny wykład i naukową koncepcję⁶⁸.

⁵⁹ Tamże, s. 259.

⁶⁰ Tamże, s. 258; J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 121.

⁶¹ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 260; J. Życiński, *W kręgu nauki*, s. 15; tenże, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 124 i 136.

⁶² J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 261.

⁶³ Tamże, s. 320.

⁶⁴ Tamże, s. 261.

⁶⁵ Tamże, s. 262-263.

⁶⁶ J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 125.

⁶⁷ J. Życiński, *Kontrowersje wokół Galileusza*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 15.

⁶⁸ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 264.

PÓŹNA REHABILITACJA GALILEUSZA

W 1979 roku papież Jan Paweł II powrócił do sprawy procesu Galileusza, a przez to pośrednio do myśli Mikołaja Kopernika. Nie była to rewizja procesu, ale wszechstronna refleksja nad nim. Papież powołał komisję ekspertów do ponownego zbadania sprawy Galileusza⁶⁹.

31 października 1992 roku przedstawiono wyniki prac Komisji. W ten sposób papież zrehabilitował Galileusza. Jan Paweł II stwierdził, że Galileusz lepiej interpretował Pismo Święte aniżeli oceniający go teolodzy⁷⁰. Sędziowie Galileusza popełnili błąd podwójny: po pierwsze, w interpretacji Pisma Świętego, i po drugie, we wsparciu przestarzałej wizji kosmosu⁷¹. Opublikowane zostały także wszystkie dokumenty inkwizycji dotyczące procesu Galileusza znajdujące się w archiwach watykańskich⁷².

ZAKOŃCZENIE

Recepcja kopernikanizmu była powolna i trudna ze względu na ogromny autorytet filozofii przyrody Arystotelesa oraz ze względu na zły stan teologii XVII wieku. Ówczesni teolodzy zapomnieli o alegorycznej interpretacji Pisma Świętego, znanej już od czasów Orygenesusa i św. Augustyna⁷³. Trzecim czynnikiem działającym zachowawczo był lęk wobec Reformacji. Dopuszczała ona indywidualny, jednostkowy sposób interpretacji Pisma Świętego. Kościół katolicki bronił tu zasady, że poprawne odczytywanie Pisma Świętego należy ostatecznie do jego Urzędu Nauczycielskiego.

Stosowanie zasady przymusu administracyjnego, aby bronić ortodoksji, kłóci się z podstawowym prawem do wolności religijnej, które w Kościele wyartykułował wyraźnie dopiero Sobór Watykański II. Ocena XVII-wiecznych instancji kościelnych potępiających Galileusza i cenzurujących pisma Kopernika jest negatywna. Jednak podejmując zagadnienia z przeszłości, należy strzec się postawy ahistorycznej.

Jan Paweł II, odnosząc się do sprawy Galileusza, pisał: „Te bolesne doświadczenia przeszłości stają się lekcją na przyszłość, która winna skłonić każdego

⁶⁹ Tamże, s. 266; J. Życiński, *Dokumentacja procesu Galileusza (wybór)*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 89.

⁷⁰ A.L. Szafranski, „Potknięcia” *Magisterium Kościoła*, s. 97.

⁷¹ J.M. Rianza Morales, *Kościół i nauka*, s. 267.

⁷² Pontificia Academia Scientiarum, Copernico, Galilei e la Chiesa, *Fine della controversia (1820)*, *Gli atti del Sant'uffizio*, A cura di W. Brandmüller e E.J. Greipl, Firenze MCMXCII.

⁷³ J. Życiński, *Proces Galileusza jako konflikt prawdy i prawa*, w: *Sprawa Galileusza*, s. 129; A. McGrath, *Nauka i religia*, s. 14; Ojcowie Kościoła i wczesne średniowiecze rozróżniali sens wyrazowy (literalny) oraz duchowy (alegoryczny, moralny i anagogiczny) Pisma Świętego.

chrześcijanina ścisłego przestrzegania złotej zasady sformułowanej przez Sobór: prawda nie inaczej się narzuca, jak tylko siłą samej prawdy [...]”⁷⁴.

Słowa kluczowe: Mikołaj Kopernik, kopernikanizm, heliocentryzm.

⁷⁴ Jan Paweł II, *Tertio millennio Adveniente* (1994), n. 35. Papież cytuje tu deklarację Soboru Watykańskiego II „*Dignitatis humanae*”, n. 1; por. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Pamięć i pojednanie. Kościół i winy przeszłości* (2000), tłum. J. Królikowski, Wyd. Księży Sercanie 2000, s. 33-34.